

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ПОЧУТТЯ ГУМОРУ В СТАРШОКЛАСНИКІВ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ВЕРИФІКАЦІЯ ПРОГРАМИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ

В статті викладені результати експериментальної верифікації авторської програми та соціально-психологічного тренінгу розвитку почуття гумору в старшокласників шляхом розвитку когнітивного параметру «гнучкість пізнавального контролю», підвищення рівня фрустраційної толерантності та посилення значущості цінності «спілкування», а також та підвищення її місця в структурі інших цінностей школярів старших класів.

Ключові слова: почуття гумору, старшокласник, психологічний супровід, програма, тренінг.

В статье изложены результаты экспериментальной верификации авторской программы и социально-психологического тренинга развития чувства юмора у старшеклассников путем развития когнитивного параметра «гибкость познавательного контроля», повышения уровня фрустрационной толерантности и усиления значимости ценности «общения», а также повышения ее места в структуре других ценностей учеников старших классов.

Ключевые слова: чувство юмора, старшеклассник, психологическое сопровождение, программа, тренинг.

The article presents the results of an experimental verification of author programs and socio-psychological training of high school students have a sense of humor through the development of cognitive parameters "control of cognitive flexibility" improving frustration tolerance and enhance the significance of the value of "dialogue" as well as enhance its position in the structure of the other values of students high school.

Keywords: sense of humor, high school student, psychological support, program, training.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження проблематики гумору має пролонговану історію, яка містить різні підходи до розуміння природи комічного й смішного (Платон, Цицерон, Т. Гоббс, Б. Спіноза, І. Кант, Дж. Локк, Г. Спенсер, М.М. Бахтін, А. Бергсон, З. Фрейд, В.Я. Проп, С.Л. Рубінштейн, О.Н. Лук, Т. Вітч, В. Раскін, С. Аттардо, Ю.Б. Борєв, А.Г.Шмельов, Б. Дземідок, Р. Мартін, Г. Бойл та Дж.М. Джос-Рейд, А. Моді та ін.). Гумор як явище є полідисциплінарним дослідницьким об'єктом, який знаходиться на перехресті гносеологічних інтересів – історії, філософії, естетики, культурології, антропології, етнографії, соціології, психології, біології, медицини тощо. Гумор як психологічний феномен перш за все проявляється в понятті «почуття гумору», стосовно якого (як і стосовно гумору в цілому) в вітчизняній та зарубіжній психології не існує єдиної завершеної науково-теоретичної моделі.

Почуття гумору повстає як здатність особистості виявляти, фіксувати й осмислювати комічне в навколишній дійсності й емоційно на нього реагувати. Однак, незважаючи на чималу теоретичну спадщину щодо почуття гумору, здебільшого накопичену філософією та естетикою, у сучасній психологічній науці спостерігаються істотні труднощі щодо

єдиного наукового визначення цього явища. Дотепер відсутня єдина, цілісна й при цьому загальноприйнята теорія гумору, яка б дозволяла науково обґрунтовано визначити й описати психологічну природу й психологічні закономірності розвитку почуття гумору.

Особливе місце почуття гумору як інтегративне особистісне утворення займає в контексті проблеми соціалізаційного розвитку молоді, зокрема старшокласників. Отже, актуальність дослідження засобів оптимізації та стимуляції розвитку почуття гумору зумовлюється не тільки недостатньою науковою розробленістю, але й соціальною значущістю цього питання.

Аналіз попередніх досліджень та постановка завдання. Окремі дослідження щодо закономірностей розвитку почуття гумору в старшому шкільному віці, по-перше, належать переважно зарубіжним вченим, по-друге, здебільшого присвячені висвітленню зв'язку з когнітивними аспектами. Наявні одиничні емпірично обґрунтовані висновки щодо зв'язку між віком та окремими індивідуально-психологічними і соціометричними особливостями почуття гумору підлітків (А.В. Кременецька [1], Н.В. Іванова [2] та ін.), на нашу думку, носять здебільшого констатуючий, ніж пояснюючий характер.

На підставі проведеного нами

дослідження особливостей соціокультурної та індивідуально-психологічної детермінації розвитку почуття гумору у старшому шкільному віці [3-5] було розроблено психолого-педагогічну модель розвитку почуття гумору в старшокласників [5]. Зазначена модель складається з – когнітивно-перцептивної, потребнісно-мотиваційної та ціннісно-сислової складових, кожна з яких передбачає цільову детермінацію:

- (когнітивно-перцептивна) розвиток у старших школярів когнітивного параметру «гнучкість пізнавального контролю»;

- (потребнісно-мотиваційна) покращення в старшокласників фрустраційної толерантності;

- (ціннісно-сислова) підвищення цінності «спілкування» через осмислення його зв'язку з цінностями «пізнання нового у світі, природі, людині», «високий соціальний статус і управління людьми», «визнання і повага людей та вплив на оточуючих».

Зазначена модель склала основу авторського підходу щодо психологічного супроводу розвитку почуття гумору в старшокласників – відповідної програми та соціально-психологічного тренінгу. Завдання, які ми ставили в процесі розробки та реалізації програми зумовлені логікою та змістом психолого-педагогічної моделі розвитку почуття гумору та є такими – стимулювати розвиток почуття гумору в старшокласників шляхом:

1. Сприяння розвитку у старших школярів когнітивного параметру «гнучкість пізнавального контролю».

2. Підвищення в старшокласників рівня фрустраційної толерантності.

3. Посилення значущості цінності «спілкування» та підвищення її місця в структурі інших цінностей старшокласників.

Задля досягнення викладених нами проведено ґрунтовний аналіз широкого кола науково-методичних джерел, з яких ми відібрали психолого-педагогічні засоби (елементи тренінгів, навчальних програм, психокорекційних прийомів тощо), які склали методичний зміст програми розвитку почуття гумору у старшокласників:

1. Розвиток когнітивного параметру «гнучкість пізнавального контролю» (когнітивно-перцептивна складова психолого-педагогічної моделі) здійснювався за допомогою прийомів гнучкості мислення в процесі індивідуальної психокорекційної

роботи та соціально-психологічного тренінгу з старшими школярами.

2. Підвищення цінності «спілкування» через осмислення його зв'язку з цінностями «пізнання нового у світі, природі, людині», «високий соціальний статус і управління людьми», «визнання і повага людей та вплив на оточуючих» (ціннісно-сислова складова психолого-педагогічної моделі) здійснювався за допомогою методу фокальних об'єктів в процесі групового психологічного тренінгу. При цьому фокальним об'єктом є ціннісна категорія «спілкування», а решта цінностей використовуються як «випадкові» об'єкти.

3. Покращення фрустраційної толерантності старшокласників (потребнісно-мотиваційна складова психолого-педагогічної моделі) здійснюється в умовах соціально-психологічного тренінгу за допомогою вправи «Ранжування цінностей». Виконання цієї вправи зумовлює одночасну активізацію гнучкості мислення та комунікативну взаємодію учасників, як відповідних складових фрустраційної толерантності.

4. Методичні засоби розробленої нами програми та соціально-психологічного тренінгу розвитку почуття гумору в старшокласників є взаємопов'язаними. Так, гнучкість мислення повстає як когнітивний механізм фрустраційної толерантності та як засіб переосмислення фокального об'єкту «спілкування» в напрямку збільшення його цінності. В свою чергу, спілкування виступає як поведінкова форма фрустраційної толерантності.

З метою визначення ефективності впровадження програми та соціально-психологічного тренінгу розвитку почуття гумору в старшокласників було проведено формувальний експерименту. Метою даної статті є викладення результатів зазначеного експерименту.

Виклад основного матеріалу дослідження. До загальної вибірки, на якій проведено експериментальне дослідження, увійшли старші школярі загальноосвітніх шкіл міста Києва (всього 133 учнів). З них було сформовано робочу вибірку у кількості 45 осіб, яку поділено на 3 досліджувані групи (по 15 школярів у кожній групі). До групи №1 («сприймають гумор») відносяться особи, що не розуміють гумор, вважають веселі жарти образливими або безглуздими, а жартівників марнотратцями часу. Ці

респонденти можуть лише сприймати гумор. До групи №2 («розуміють гумор») ми віднесли тих, хто не тільки охоче сприймає, але й розуміє гумор, переказує анекдоти та жарти інших людей, доброзичливо та з цікавістю відноситься до гумористичних проявів навколишніх, але при цьому самі не створюють комічних ситуацій, часто не бачать смішного навколо себе. Групу №3 («продукують гумор») склали підлітки, що вміють не тільки позитивно сприймати і розуміти гумор та використовувати його в процесі спілкування, а й мають особливі здатності самостійно генерувати гумор, знаходячи комічне у світі, ситуаціях та людях.

Для з'ясування наявності або відсутності впливу на рівень почуття гумору в досліджуваних старшокласників за допомогою розроблених нами заходів ми застосовували методiku – «Соціометричний тест гумору» А. Зіва [6-7], оскільки вона, на наш погляд, є найбільш валідною та об'єктивною в плані оцінки розвитку почуття гумору в старшокласників, що підтверджено іншими результатами нашого дослідження [4]. Метод «Соціометричного тесту гумору» А. Зіва передбачав оцінку респондентів з контрольної та експериментальної груп за допомогою однокласників досліджуваних та їх 10 вчителів, яких ми умовно назвали експертами. Експерти повинні були віднести кожного респондента до однієї з трьох груп за рівнем розвитку почуття гумору.

Для більшої достовірності формувальний експеримент здійснювався в два етапи. Для виключення імовірності природного розвитку почуття гумору в старшокласників протягом 4-5 місяців (стільки часу займає реалізація розробленої нами програми розвитку почуття гумору), ми вважали важливим окремо перевірити ефективність заходів формуального експерименту на досліджуваних з числа старшокласників з найменшим рівнем розвитку почуття гумору. Тому, на першому етапі ми здійснили експериментальний вплив лише на тих старшокласників, які увійшли до робочої вибірки до складу групи №1. Для цього ми випадковим чином розділили її дві підгрупи. До «експериментальної» увійшло 8 старшокласників, з якими був проведений формуючий експеримент, спрямований на стимуляцію розвитку почуття гумору. Друга

підгрупа «контрольна» складала 7 респондентів, з якими ніяких заходів не проводилось. Результати першого етапу було опубліковано окремо [5].

Проте, з огляду на існуючі рекомендації щодо чисельності контрольної та експериментальної груп в психологічних експериментах [8], ми вдалися до додаткових заходів щодо перевірки ефективності розробленої нами програми та соціально-психологічного тренінгу розвитку почуття гумору та провели другий етап формуального експерименту.

Для цього з числа загальної вибірки дослідження, яка нараховувала 133 респонденти, ми залишили тих старшокласників, які не увійшли до робочої вибірки (45 респондентів). Таких виявилось 88 старших школярів, почуття гумору кожного з яких було оцінено за допомогою «Соціометричного тесту гумору» А. Зіва та диференційовано за трьома позиціями – «сприймає гумор», «розуміє гумор», «продукує гумор». Після цього, з числа вказаних 88 респондентів ми випадковим шляхом віднесли 40 юнаків до експериментальної групи та протягом провели з ними заходи, передбачені програмою розвитку почуття гумору. Решта 48 учнів склали контрольну групу. По завершенню експерименту ми знову застосували «Соціометричний тест гумору» А. Зіва в обох групах та порівняли показники (табл. 1). При цьому з метою більшої достовірності обрахунку даних, ми застосували інші статистичні критерії порівняно з першим етапом формуального експерименту.

Наочний порівняльний аналіз отриманих даних (табл. 1) свідчить на користь висновку щодо наявності позитивного ефекту в результаті застосування заходів психолого-педагогічної моделі розвитку почуття гумору в старшокласників та відповідної програми. Проте чи є очевидні (на кількісному рівні) відмінності значущими в статистичному відношенні, адже формально і в контрольній і в експериментальній групах відбулось зменшення кількості респондентів з найменшим рівнем розвитку почуття гумору («сприймає гумор») та збільшення кількості респондентів з рівнями «розуміє гумор» та «продукує гумор»?

Частотний розподіл респондентів в контрольній та експериментальній групах за рівнем розвитку почуття гумору за методикою А. Зіва (другий етап)

Рівень почуття гумору	Контрольна група		Експериментальна група	
	«ДО»	«ПІСЛЯ»	«ДО»	«ПІСЛЯ»
«Сприймає гумор»	20	18	18	6
«Розуміє гумор»	14	15	12	20
«Продукє гумор»	14	15	10	14
Всього	48	48	40	40

Для відповіді на це запитання ми застосували непараметричний багатофункціональний критерій Фішера « ϕ », який оцінює достовірність

розбіжностей між відсотковими частками двох вибірок, в яких зареєстровано досліджуваний ефект [8, с. 158].

Розрахунок ϕ для старшокласників з категорії «сприймає гумор» у досліджуваній та контрольній групах (другий етап)

Група	Ефект присутній (% частка)	Ефект відсутній	Кількість респондентів
Контрольна	2 (4,2%)	46	48
Експериментальна	12 (30,0%)	28	40

Розрахунок оцінки значущості рівня зменшення частки респондентів з категорій «сприймає гумор» в експериментальній та контрольній групах (табл. 2) достовірно довів статистичну гіпотезу про те, що частка

респондентів з категорії «сприймає гумор», на яку зменшилась експериментальна група, більша ніж в контрольній групі. Так, для даного випадку показник критерію Фішера склав: $\phi^* = 3,48, \rho < 0,01$ (рис. 1).

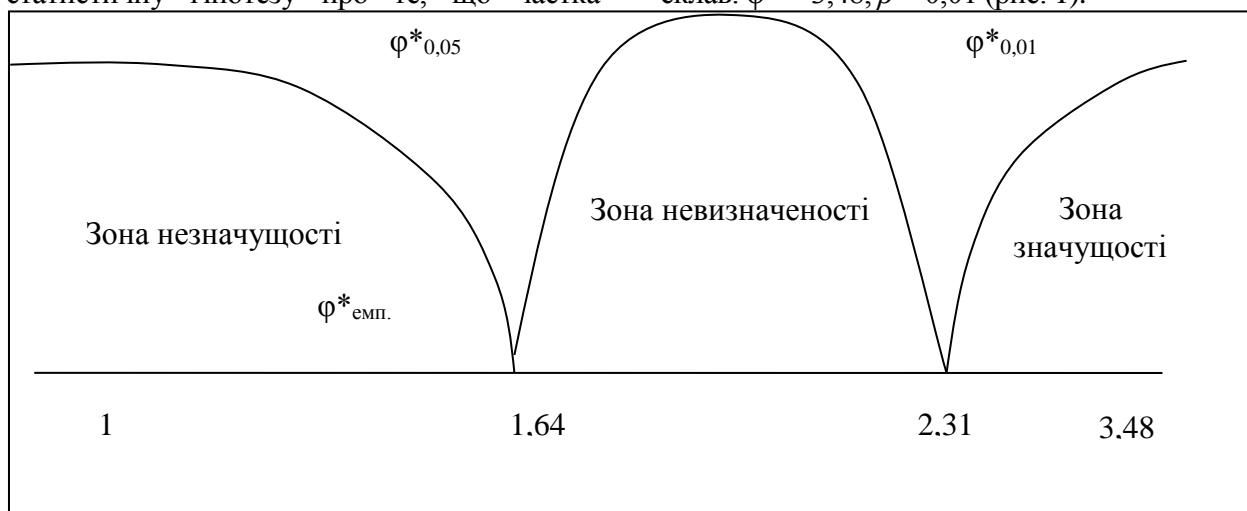

Рис. 1. «Вісь значущості» для показників старшокласників з експериментальної та контрольної груп (другий етап формувального експерименту).

Проведений в аналогічний спосіб розрахунок оцінки значущості рівня зменшення частки респондентів з категорій «розуміє гумор» в експериментальній та контрольній групах (табл. 3) теж достовірно довів статистичну гіпотезу про те, що частка респондентів з категорії «розуміє гумор», на

яку зменшилась експериментальна група, більша ніж в контрольній групі. А саме, для вирахованого значення $\phi^* = 2,97$ рівень значимості розходження % часток складає $\rho < 0,01$ що наочно демонструє «вісь значущості» (рис. 1).

Розрахунок ϕ для старшокласників з категорії «розуміє гумор» у досліджуваній та контрольній групах (другий етап)

Група	Ефект присутній (% частка)	Ефект відсутній	Кількість респондентів
Контрольна	1 (2,1%)	47	48
Експериментальна	8 (20,0%)	32	40

Питання психології

Статистичний аналіз результатів експерименту щодо перевірки показників зміни кількості респондентів з категорії «продукує гумор» в контрольній та експериментальній групах (табл. 4) дозволив отримати такий показник критерію Фішера: $\varphi^* = 1,65$. При цьому Для $\varphi^* = 1,65$ рівень

значимості розходження % часток складає $p < 0,05$ (рис. 1). Отже, підтверджується статистичне припущення про те, що частка респондентів з категорії «продукує гумор», на яку збільшилась експериментальна група, більша ніж в контрольній групі.

Таблиця 4

Розрахунок φ для старшокласників з категорії «продукує гумор» у досліджуваній та контрольній групах (другий етап)

Група	Ефект присутній (% частка)	Ефект відсутній	Кількість респондентів
Контрольна	1 (2,1%)	47	48
Експериментальна	4 (10,0%)	36	40

Висновки і перспективи.

Підсумовуючи результати проведених нами заходів другого етапу формувального експерименту, констатуємо, що показники експериментальної групи демонструють достовірні позитивні відмінності порівняно з контрольною групою. Отже є підстави вважати ефективність запропонованої нами програми розвитку почуття гумору в старшокласників та відповідного соціально-психологічного тренінгу –

експериментально підтвердженими.

Водночас, порівняльний аналіз показників рівня достовірності отриманих даних у респондентів з різних груп досліджуваних за рівнем розвитку в них почуття гумору, вказує на доцільність подальших перспектив у напрямку розробки окремих психолого-педагогічних засобів стимуляції здатності старшокласників щодо продукування комічного.

Література

1. Кременецкая, А.В. Проявление чувства юмора у подростков / А.В. Кременецька: Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13: СПб., 2001 181 с.
2. Иванова, Н.В. Особенности проявления юмора у подростков с отклонениями в развитии / Н.В.Иванова: дис... канд. психол. наук: 19.00.10 : СПб., 2006. – 182 с.
3. Бабаджанова, А.Н. Развитие почуття гумору у старшокласників: системно-структурний аналіз соціокультурних та індивідуальних чинників [Електронний ресурс] / А.Н. Бабаджанова // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – Вип. 3. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_3/11bansic.pdf.
4. Бабаджанова, А.Н. Емпіричне дослідження розвитку почуття гумору у старшокласників: соціокультурні та диференціально-психологічні чинники / А.Н. Бабаджанова // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К.: НУОУ, 2011. – Вип. 6 (25). – С. 140-143.
5. Бабаджанова, А.Н. Психолого-педагогічна модель розвитку почуття гумору у старшокласників / А.Н. Бабаджанова // Вісник Національної академії оборони України. Зб-к наук. праць. – К.: НАОУ, 2012. – Вип. 1 (26). – С.119-124.
6. Ziv, A. Test of the Sociometry of Humor / A. Ziv. Personality and Sense of Humor, New York: Springer. – 1984. 196 p.
7. Ziv, A. Using humor to develop creative thinking. In P.E. McGhee (Ed.) Humor and Children's Development: A Guide to Practical Applications. New York: Haworth Press, 1989.
8. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В.Сидоренко. – СПб.: Социально-психологический центр, 1996. – 350с.